

Korneel De Rynck,
master in de moderne
geschiedenis, master in
de vergelijkende en
internationale politiek
(K.U.Leuven)

**‘Nicht alles war gut,
aber vieles war besser.’**

Een verklaring van de Ostidentität en de nostalgie naar de DDR in het huidige Oost-Duitsland (1990-2008)

Na de val van de Berlijnse Muur in 1989 was er een Duitse euforie. ‘Deutschland einig Vaterland’, riepen de burgers aan de grensovergangen. De DDR wankelde ... en viel. In 1990 werden West- en Oost-Duitsland verenigd. De DDR en haar communistische ideologie werden, op voor-schrift van het Westen, uitgespuwd door de Oost-Duitse burgers. Maar luttele maanden later ontdekten waarnemers een ‘Ostidentität’ en een ‘Ostalgie’, een nostalgie naar bepaalde aspecten van de DDR-samenleving. Er kwam een onverwachte revival van de DDR in producten, symbolen, films, televisieshows en fuiven. Nog steeds waait de Ostalgiestorm over Oost-Duitsland. Hoe komt dat? Waarom organiseert men shows rond een periode die zich niet leek te lenen voor licht entertainment? Waarom kijkt men weemoedig terug op dat verleden? Tot nu toe bleven antwoorden in gebreke of sprong men te clichématig om met het contrast tussen de euforie van de vereniging en de desillusies erna. In dit artikel bied ik een verklaring die focust op de wisselwerking tussen socialisatie en situatie. De Oost-Duitsers hebben reeds in het DDR-kader een Ostidentität ontwikkeld. Die identiteit werd gecontesteerd door de confrontatie met de transformatieproblemen na de vereniging. Dat heeft geleid tot een gemanifesteerde Ostidentität en een Ostalgie.

Het is precies twintig jaar geleden en u zal het geweten hebben, want het nieuws liep ervan over. Op 9 november 1989 viel de Berlijnse Muur. In de Duitse hoofdstad werden talrijke feestelijkheden gehouden om de verjaardag van deze historische gebeurtenis te vieren. Symbolisch werd een hele rij dominostenen omvergeduwd. Lech Wałęsa, die met de Poolse vakbond Solidarność mee de omwenteling in Oost-Europa veroorzaakte, had de eer om de eerste domino een tikje te geven – maar

verloor zelf even zijn evenwicht. Ook Kohl en Gorbatsjov, die beiden een enorm aandeel hadden in de *Mauerfall*, waren prominente genodigden. Aan de Brandenburger Tor speechten voormalige en huidige wereldleiders over moed en vrijheid. Angela Merkel, die opgroeide in de DDR, herinnerde zich de val van de Muur als de 'gelukkigste dag in de Duitse geschiedenis'. Al gaf ze toe dit unieke moment te hebben gemist, omdat ze die avond in de sauna zat ...

Merkel repte zich meteen naar de grensovergangen toen ze het nieuws vernam. Daar riep zij samen met een hele meute mensen '*Deutschland einig Vaterland!*' en '*Wir sind ein Volk!*' Een politicus herinnert zich: 'We lagen in elkaars armen en het maakte niet uit of we elkaar kenden. We waren verheugd. En in die nacht dachten we: zo zal het altijd zijn, we zullen altijd in elkaars armen liggen.' Voormalig West-Duits bondskanselier Willy Brandt profeteerde de veel geciteerde woorden: '*Nun wächst zusammen, was zusammengehört.*' (Nu wordt verenigd wat samenhoort.) De val van de Muur opende in oktober 1990 de weg naar de hereniging van Duitsland, na veertig jaar tweedeling. De Bondsrepubliek (BRD) breidde uit met de gebieden van de geïmplodeerde Duitse Democratische Republiek (DDR). De *Tag der deutschen Einheit* zou een nieuw begin inluiden in de Duitse geschiedenis en maakte een einde aan de *Sonderweg* die sinds de vroege 20e eeuw als een zwaard van Damocles boven de Duitsers hing. De DDR en haar communistische ideologie werden, op voorschrift van het Westen, uitgespuwd door de Oost-Duitse burgers. Al haar producten en symbolen verdwenen op slag. De DDR was dood. Lang leve Duitsland!

Maar reeds luttele maanden na de euforie kwam er ontzuivering. Brandt leek de mentale vereniging van het West-Duitse en voormalige DDR-volk meer gehoopt dan voorspeld te hebben. De formele vereniging van Duitsland was dan een onomkeerbaar feit, de *innere Einheit* was dat nog lang niet. Metaforisch sprak men over het voortbestaan van de muur, maar dan *in den Köpfen*. Waarnemers stelden verschillen vast in mentaliteit en persoonlijkheid, waarden en normen, politieke preferenties en ideeën, verwachtingen van de staat en sociaal gedrag. Het ene volk denigereerde het andere met verwijtende stereotypes als '*Jammer-Ossis*' en '*Besser-Wessis*'. In dat spanningsveld ontwaarde men de contouren van een specifieke *Ostidentität* en een *Wir-Bewusstsein* onder de Oost-Duitse bevolking. De SED-Nachfolgerpartei, de PDS (Partei des Demokratischen Sozialismus) van Gregor Gysi, speelde daarop in en klonk een niet onbelangrijke electorale minderheid aan zich vast.

Een ander fenomeen dook op: een nostalgie naar het dagelijkse leven, naar waarden en verworvenheden van de DDR-periode, wat de populaire benaming *Ostalgie* kreeg (een contaminatie van *Ost* en *Nostalgie*). Die *Sehnsucht* manifesteerde zich ook commercieel. De typische Ostproducten verschenen terug op de markt, na zo goed als verdwenen te zijn in 1990. In de winkelrekken lagen weer DDR-sigaretten en Club Cola. Een aantal DDR-relicten kregen een cultstatus. De Trabant, het DDR-autootje, tufte hier en daar weer rond. In enkele straten in Oost-Duitsland pronken de *Ampelmännchen*, de typische 'verkeerslichtenventjes' van de DDR, nog altijd. Er werden party's georganiseerd waar de DDR op carnavaleske manier werd herdacht. In de

zomer van 2003 verscheen de film *Good Bye, Lenin!*, een Duitse tragikomedie die de DDR romantiseert. Op het succes ervan volgde een hele resem televisieshows waarin de DDR in het centrum stond van oppervlakkig entertainment. Het was een ware *Ostalgiewelle*. In Berlijn kwam er, verborgen achter de monumentale Dom, een klein DDR-museum. Het lijkt wel symbolisch: achter de schermen van het verenigde Duitsland steekt een nostalgie die men pas ontdekt als men het wil ontdekken. Hoewel de Ostalgiestorm wat is gaan liggen, waait ze nog steeds over Oost-Duitsland.

Het contrast tussen de aanvankelijke euforie bij de val van de Muur en de ont-nuchtering erna is een cliché geworden, meent Wolfgang Thierse: ‘Het is haast een cliché geworden om ons huidige gevoel tegenover de euforie in de herfst van 1989 te plaatsen. Toen de euforie, het ontwaken, de poëzie van een nieuw begin; nu het slechte humeur, de hulpeloosheid en de toenemende agressiviteit, het proza van elke dag.’ Ik wil dat contrast verklaren en ontdoen van zijn cliché-karakter. Waarom schuilt er aan de oevers van de Spree een museum over de DDR en niet over de hereniging? Waarom consumeert men opnieuw producten uit de DDR, terwijl men die zowel tijdens de DDR-periode als in 1990 massaal liet vallen voor de geroman-tiseerde westerse goederen? Waarom organiseert men fuiven, televisieshows en evenementen rond een periode die zich niet leek te lenen voor licht entertain-ment?

Ostidentität en nostalgie zijn fenomenen die met elkaar verweven zijn omdat ze wezenlijk over hetzelfde gaan: identiteit. Het begrip identiteit definieer ik als het complexe geheel van waarden, normen, eigenschappen, denk- en gedragspa-tronen, gewoontes en verwachtingen dat – vaak ongewild en onbewust – in een lang proces doorheen alle levensfasen en onder invloed van externe actoren is opgebouwd. Ik hanteer het in de betekenis van een mens- en wereldbeeld dat tot uiting kan komen in een typische mentaliteit. Een ontleding van Ostidentität kan niet voorbij de nostalgie, omdat dit een centraal facet is van die identiteit. De nos-talgie, in se een identiteitsfenomeen, kan slechts verklaard worden door na te gaan waarom er een Ostidentität is gegroeid en welke plaats ze daarin bekleedt. Mijn centrale vraag wordt dus: hoe vallen de Ostidentität en Ostalgie te verklaren in hun ontstaan en voortbestaan?

Tot nu toe kiezen onderzoekers ter verklaring van de Ostidentität – en zo ook de Ostalgie – ofwel voor de socialisatiehypothese, ofwel voor de situatiehypothese. De situatiehypothese stelt dat de Ostidentität pas na 1990, dus na de verdwijning van de DDR, is ontstaan als een reactie op de ervaring van politieke, economische en socioculturele transformatieproblemen. De ontevredenheid leidde tot een ‘*ver-spätete Ostidentität*’. Voor 1990 ontwikkelde er zich vooral door de blijvende fixatie op West-Duitsland geen collectieve identiteit, menen ze. Het ultieme bewijs dat er geen identiteit bestond, zien zij in de omverwerping van de DDR in de revolutie van 1989.¹ De socialisatiehypothese aan de andere kant ziet de Ostidentität als een uitloper van een socialisatie in de DDR.² Beide theorieën kunnen bekritiseerd worden. De situatiehypothese gaat te veel uit van een tabula rasa tijdens de *Wende*.

1989 verschijnt dan als een *Stunde Null*. Bovendien kan er zich in die enkele jaren niet 'plots' een nieuwe identiteit gevormd hebben. Identiteitsvorming is een langzaam proces. De socialisatiehypothese onderschat de betekenis van de ervaringen in het transformatieproces. Het schiet ook tekort om het sterke doorleven van een 'oude' Ostidentität in een totaal nieuwe maatschappij te verklaren, laat staan dat het doet inzien waarom er nostalgie verscheen. Ik ben van mening dat de socialisatie- en situatiewaardhypothese gecombineerd moeten worden ter verklaring van de Ostidentität en haar nostalgiedimensie. Enkele auteurs hebben daar reeds voor gepleit, maar werkten dat nauwelijks uit.³ Waarom en hoe is er een samenspel tussen socialisatie en situatie? Wat betekende die socialisatie in de DDR concreet; welke identiteit ontstond er tijdens de DDR? Welke evolutie onderging die identiteit in en door de situatiewaardproblematiek? Hoe kwam het zo tot nostalgie? Dit zijn vragen die nog niet gesteld, laat staan beantwoord zijn, hoewel ze zeer vanzelfsprekend lijken. Mijn theorie gaat dus uit van een dialectiek tussen socialisatie en situatie.

DDR-socialisatie

Een mislukte DDR-identiteit

Via allerlei kanalen probeerde het regime, onder leiding van de Sozialistische Einheitspartei Deutschland (SED), een officiële DDR-identiteit op te leggen aan haar bevolking. De creatie van een identiteit werd beschouwd als een punt op de politieke agenda dat men kon plannen en manipuleren. De leiding wendde haar totalitaire macht aan om socialistische persoonlijkheden te creëren. De Staatssicherheit (Stasi) hield de private omgeving van de bevolking in de gaten en trachtte met intimidatie volgzzaamheid af te dwingen. In de scholen werden de Oost-Duitsers geïndoctrineerd vanaf hun kindertijd. Doelstelling van het onderwijs was: 'Een hoge algemene opleiding voor iedereen, eenheid in de vorming en opvoeding tot socialistische persoonlijkheden door de overdracht van een natuurwetenschappelijk wereldbeeld van marxistisch-leninistische inslag, alsook via een werk- en militaire ervaring.' Bijna alle activiteiten waren gericht op de staat, het socialisme en de arbeid. Er was een systeem van beloning voor conformisme en bestraffing voor wie de norm niet volgde. Volwassenen werden geïntegreerd in een 'sociale economie', door de staat georganiseerd, met nadruk op collectiviteit en gelijkheid.

Maar de Oost-Duitsers identificeerden zich nooit echt met de DDR-staat. Ze hechtten weinig geloof aan de propaganda, en puur communistische persoonlijkheden zijn ze niet geworden. De creatie van een DDR-identiteit mislukte om drie redenen. Ten eerste: de plotse en artificiële scheiding van Duitsland in twee staten. De identificatie van de Oost-Duitsers met de DDR-staat werd vertroebeld en ondermijnd door hun identificatie met de etnische en historische Duitse natie. De etnische identiteit deelde men bovendien met een staat die rijk, vrij en liberaaldemocratisch was. De nationale band werd onderhouden via familiebanden en de West-Duitse radio en televisie die zo goed als het hele DDR-gebied bereikte. Hierdoor was niet

de situatie in vergelijkbare Oost-Europese landen, maar West-Duitsland de maatstaf voor de beoordeling van het eigen systeem. En die was negatief: de West-Duitse tv toonde dat het gras groener was aan de andere kant en ondermijnde zo de legitimiteit van de SED. Ten tweede was er een gebrek aan democratische legitimiteit. De Oost-Duitsers hadden nooit gekozen voor socialisme. Het was hen van bovenaf opgelegd door leiders die zij niet zelf hadden verkozen. Ten derde heeft de SED onderschat dat identiteit zich niet zo gemakkelijk laat manipuleren. Identiteitsvorming gebeurt altijd geleidelijk en natuurlijk. Er was dan wel weinig oppositie tegen het regime, toch verhinderden deze drie factoren het ontstaan van de gewenste identiteit. De gebeurtenissen in 1989 waren het ultieme bewijs. De DDR was er niet in geslaagd om een bewustzijn te creëren dat de democratische en materiële geneugten van een vereniging kon overstijgen. Over deze vaststelling is men het unaniem eens in de literatuur. Onder andere Hans Mommsen stelt: 'Het DDR-experiment is niet enkel als politiek systeem mislukt, maar ook in zijn poging om iets als een politieke identiteit te stichten.'

Het ontstaan van een Ostidentität

Uit de vaststelling dat er geen officiële DDR-identiteit bestond, leiden velen af dat er helemaal géén specifieke identiteit ontstond in het DDR-kader. Wie de geschiedenis retrospectief beoordeelt vanuit de revolutie van 1989, neemt de roep '*Wir sind ein Volk*' daar als bewijs voor. Het is echter weinig plausibel dat veertig jaar scheiding in een alomtegenwoordige, autoritaire en ideologische staat geen identiteitsvorming heeft teweeggebracht. Een omverwerping van een staat betekent bovendien niet noodzakelijk een verwerping van het eigen leven in die staat of van een aantal verworvenheden. Ondanks de mislukking van een identiteitscreatie van bovenaf, groeide er door de dagelijkse ervaring in de DDR-samenleving een onofficiële 'reëel bestaande identiteit': een Ostidentität.

De Oost-Duitse psychotherapeut Hans-Joachim Maaz, een van de eersten die zich wijdde aan dit fenomeen, schrijft dat het autoritaire en repressieve klimaat in de DDR een aantal nefaste gevolgen had voor het gedrag van de Oost-Duitsers. Het zorgde voor onmondigheid, conflictvermijding, passiviteit, afhankelijkheid en gehoorzaamheid. Een 'stalinisme als manier van leven' noemt hij het. Daarnaast was er een samengaan tussen '*Systembindung und Systemablehnung*' (systeembinding en systeemafwijzing): de repressieve context waar men zich van distantieerde, beïnvloedde toch ongewild de mentaliteit van mensen. Propaganda bekleedde hierin een belangrijke rol. Ze werd niet enkel 'gehoord', maar verinnerlijkt in het zelf- en wereldbeeld. Dat kwam enerzijds door de permanentie van de indoctrinatie – vooral in het onderwijs, de arbeidswereld en de media. Anderzijds was de socialistische *Metaerzählung* een eenduidige maatschappijtheorie, een soort supertheorie die alles in de juiste context plaatste. Dat speelde in op een menselijke basisbehoefte, met name de nood aan een overzichtelijk, oriënterend en vertrouwd kader. Het gaf een gevoel van *Normsicherheit*.

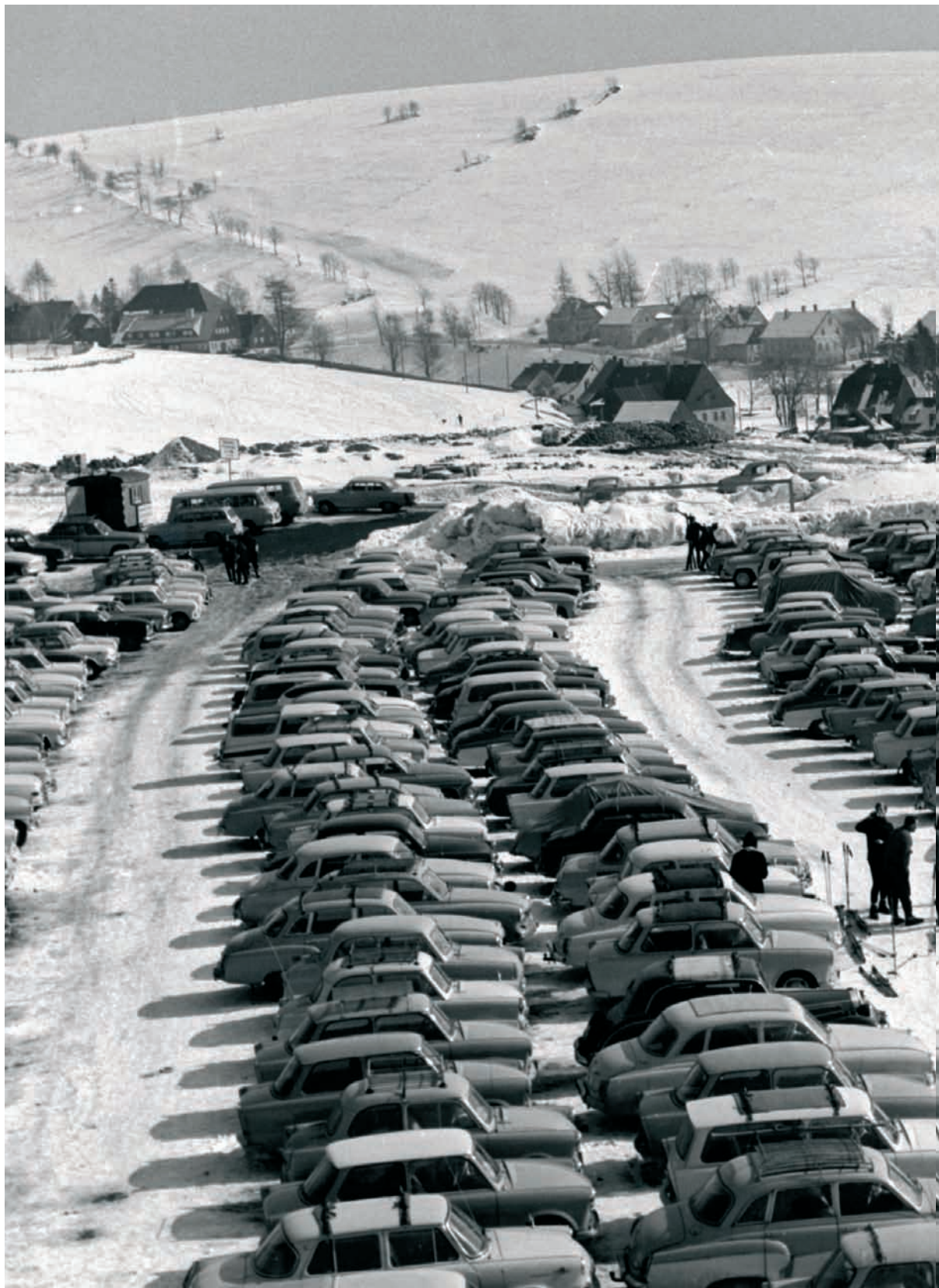
Reeks van propagandafoto's uit de DDR, 1972 (Amsab-ISG)

Boven: 'Met de gitaar onder de arm'. Zangvereniging in Karl-Marx-Stadt

Rechts: het staatsbedrijf Elektromat in Dresden

Volgende pagina: zicht op een parking in Oberwiesenthal, een populair wintersportoord in de DDR

Boven: bibliotheekwagen in een chemiefabriek in Wilhelm-Pieck-Stadt Guben
Links: heruitgave van het 39-delige verzameld werk van Marx en Engels

De Oost-Duitsers identificeerden zich dan wel niet met de DDR in zijn geheel, maar leefden wel in haar structuren, genoten van haar diensten en producten, werkten en ontspanden er. De DDR was niet enkel repressie. En de burgers waren niet enkel 'passief beheerste objecten, maar individuen, die niet alleen door externe discipline, maar ook uit overtuiging en door materiële drijfveren sociaal geïntegreerd werden'. Zelfs totalitaire systemen kunnen identificatiemogelijkheden bieden en verworvenheden creëren die behoeftes van burgers bevredigen. Aan bepaalde behoeftes werd zelfs beter tegemoet gekomen dan in pluralistische democratieën. De DDR-burgers internaliseerden een aantal typische eigenschappen, gewoontes, idealen, waarden en normen.

Socialistisch paternalisme

Verzorging en voogdijschap, zekerheid en onderwerping kwamen in de DDR samen in een 'socialistisch paternalisme'. Er was een welvaartsverzorging '*von der Wiege bis zur Bahre*' (van de wieg tot het graf): kinderopvang, kostenvrij systeem van gezondheidszorg, gesubsidieerde woonvoorziening, gunstige cultuur-, vakantie- en vrijetijdsmogelijkheden, pensioenverzekering ... Dat ging vaak ten koste van de kwaliteit ervan en de voorwaarde was minstens conformisme. Maar het creëerde bij de mensen wel het gevoel sociaal niet te kunnen mislukken. Sociale zekerheid, in deze algemene zin van het woord, was een van die behoeftes waar in de DDR aan tegemoet werd gekomen. Dit veroorzaakte een receptieve basishouding. Dat wat men nodig heeft of nastreeft, wordt van de staat verwacht. Gerd Meyer schrijft dat er een afhankelijke, onzelfstandige en passieve 'zich laten verzorgen'-mentaliteit kwam en dat er een positieve houding tegenover staatsinterventionisme ontstond, iets wat na 1990 ook zou blijken. In ruil voor verzorging was men bereid tot politieke loyaliteit en 'gecontroleerd handelen'.

Ideaal van gelijkheid

De DDR-samenleving wordt vaak beschouwd als een zeer homogene, egalitaire maatschappij. Verschillen in inkomen, vermogen, sociaal statuut en zichtbare levensstijl waren relatief vaag. Al komt dat deels omdat omstandigheden van gebrek leiden tot een automatisch kleinere differentiëring. De gelijkberechtiging van de vrouw was een centraal doel van de socialistische politiek. Men wilde de vrouwen bevrijden uit hun traditionele functie als 'Nur'-huisvrouw en -moeder die zich exclusief wijdt aan de zorg voor kinderen en familie. Men wilde onafhankelijke werkende moeders. Om dat te bereiken kregen ze een aantal voordelen. Vrouwen die onder de leeftijd van dertig jaar voor de eerste keer trouwden, kregen interest-vrije lonen. Voor ieder kind werd het koppel vrijgesteld van bepaalde kosten. Er was een genereus systeem van betaald moederschapverlof, dat in de late jaren 1980 zelfs opgenomen kon worden door de vader of een familielid, meestal de grootmoeder. Vooral door een sterk uitgebouwde voorziening van staatscrèches en *Kindergartens* – met lange openingsuren – konden vrouwen gezin en voltijds werk combineren. Dat maakte het mogelijk om in de eigen inkomsten te voorzien, met

of zonder partner. 90 procent van de vrouwen werkte in de DDR, tegenover 60 procent in de BRD. Op juridisch vlak hadden ze gelijke rechten in het huwelijk en mogelijkheid tot scheiding. Op het vlak van officiële normen, waarden en beelden kwam er sterke gelijkheid. West-Duitse vrouwen verwierven dergelijke rechten pas vele jaren later. De maatregelen hebben niet tot een volledige kansengelijkheid geleid, maar toch liep de DDR op dit vlak voorop. Vrouwen in het oosten ontwikkelden een arbeidsidentiteit en een 'moderne' visie over economische onafhankelijkheid, gezin, de combinatie gezin-werk, gendergelijkheid en hun rol in de private sfeer.

Werkgelegenheid en arbeidsethos

Er was een hoge werkgelegenheid, zoals de marxistisch-leninistische ideologie het propageerde. 90 procent van de 15- tot 65-jarigen was tewerkgesteld, in contrast met de 60 à 70 procent in andere ontwikkelde industrielanden. Officiële werkloosheid kende men nauwelijks. Hierbij moet echter een kanttekening worden gemaakt. Er was een verdoken werkloosheid die op 15 tot 40 procent wordt geschat. Bij vele arbeidsplaatsen ging het immers meer om een soort bezigheidstherapie dan om volwaardig werk. Dat diende politieke doeleinden: zo kon men de bevolking in het gareel houden en effectiever controleren. Individuen hadden ook weinig beroepskeuze, maar wisten wel dat ze gegarandeerd werk vonden. De DDR was al bij al dus een *Arbeitsgesellschaft*.

Sociale cohesie

Arbeid had een sociale connotatie. Het bedrijf fungeerde niet enkel als plaats waar men werkte en geld verdiende. Bedrijven waren *Sozialisationskerne*. Tussen de arbeiders heerste vaak een grote collegialiteit, solidariteit en vriendschap. Families van collega's ontmoetten elkaar ook buiten de arbeidscontext. Die sociale cohesie werkte door in de hele maatschappij. Samenwerking en solidariteit stonden hoger in het vaandel dan in de kapitalistische concurrentiesamenlevingen. Daar speelden zeker socialistische idealen een rol in – *Selbstverwirklichung* stond ondergeschikt aan het maatschappelijke nut – maar het was vooral een gevolg van de economische en politieke omstandigheden in een repressieve staat, een *Notgemeinschaft* (noodsamenleving) en een *Mangelwirtschaft* (een economie waarin tekorten heersten). Wegens een gebrekkige staatsvoorziening in consumptiegoederen bijvoorbeeld, kon er geen publieke of marktbevoorrading ontstaan. De burgers zochten een oplossing via wederzijdse hulp voor en informele gesprekjes met vrienden en bekenden die het gewenste via een omweg leverden. De persoonlijke en informele communicatie 'met voorbedachten rade' vormde een vanzelfsprekend onderdeel van de DDR-structuren. Door de lagere inkomens was er ook minder concurrentieneiging. Er was een gemeenschappelijk ondervonden weerloosheid tegenover de heersende elite, een gevoel aan de omstandigheden overgeleverd te zijn en '*in einem Boot zu sitzen*'. Die intermenselijke relaties kwamen dus zeker voort uit pragmatische overwegingen. Desalniettemin was er een sterke sociale voeling en reflex tot sa-

menwerking in de mentaliteiten van de Oost-Duitsers, wat voor westerse maatschappijen eerder ontypisch was.

De westfactor in de identiteit

De Ostidentität was niet volledig 'Ost'. De DDR-burgers bleven steeds georiënteerd op West-Duitsland. Terwijl de import en distributie van West-Duitse kranten strikt verboden was, kon het regime niet verhinderen dat alle huishoudens de West-Duitse televisie en radio konden ontvangen. Enkel in het gebied rond Dresden, in het uiterste oosten van de DDR, lukte dat niet. Het werd het '*Tal der Ahnungslosen*' (de vallei der onwetenden) genoemd. Daarnaast speelden bij die westoriëntatie ook persoonlijke contacten met kennissen en familieleden een rol, via wie men bovendien vaak *Westpakete* kreeg opgestuurd: postpakketten met westerse producten die in de DDR nauwelijks te vinden waren. Hoewel een vergelijking met andere Oost-Europese landen logischer was – in die vergelijking zat de DDR in een betere positie – bleef West-Duitsland steeds de standaard. Vele auteurs spreken van een '*Fixierung auf den Westen*' of een '*virtuelle West-Sozialisation*' die een mogelijke DDR-socialisatie verdrong, maar dat gaat te ver volgens mij. Zonder ze volledig te ontkennen, relativeer ik de rol van die westoriëntatie. De permanente aanwezigheid van het West-Duitse alternatief impliceerde niet de volledige overname van een westerse mentaliteit. Daarvoor was dat voorbeeld 'te ver'; men leefde niet in West-Duitsland, terwijl identiteit ontstaat binnen een context en niet net erbuiten. Veel DDR-burgers verbonden wel het verinnerlijkte socialistische ideaal met ideeën van democratie. Dat bleek uit het gedachtegoed van de burgerbewegingen op het einde van de jaren 1980. Belangrijker nog was de demonstratie van de materiële welvaart. De DDR-burgers zagen op televisie en hoorden van verwanten welke voorsprong de BRD op dit vlak had. Men mat de resultaten van het eigen systeem aan de West-Duitse standaard. West-Duitsland fungeerde als maatstaf voor materiële verlangens van de DDR-burgers. Het geromantiseerde beeld zorgde ervoor dat die verlangens steeds zeer hoog lagen. Dat mondde uit in utopische verwachtingen van de vereniging toen die eenmaal op til was. De rol van de westoriëntatie voor 1990 bestond in mijn opinie vooral uit de instandhouding van die utopische verlangens en verwachtingen. Dat bleek in en na 1990.

De alomtegenwoordigheid van de staat

Ontsnappen aan de impact van de DDR-staat op het eigen leven, en dus aan de DDR-socialisatie, kon slechts in beperkte mate. Via migratie naar een ander land kon men daarin slagen. De twee 'interne ontsnappingspogingen' hadden minder succes. De oppositie was zwak georganiseerd, kleinschalig en niet ideologisch genoeg. Het ging meestal om uitingen van ontevredenheid zoals brandstichtingen, sabotage, stakingen, graffiti, hakenkruistekens en fluitconcerten. In zeer nauwe samenhang met die oppositie stond de 'interne emigratie', meer bepaald de terugtrekking in niches: de familiekring, kunst- en cultuurscènes, de relatief onafhankelijke kerkmilieus, milieugroepen, burgerbewegingen, arbeidscollectieven, rechts-

radicale scènes, weekendhuisjes ... Zij vormden private ruimtes die grotendeels buiten de grijparmen van de SED en Stasi vielen. Daar zocht men privacy, authenticiteit en vrijheid. De niches boden ook kansen voor sociaal engagement, vrij van directe partijinterferentie. Vraag is of men door een terugtrekken in de niches echt de socialisatie kon ontlopen. Zonder volgzzaamheid kreeg de burger simpelweg nauwelijks producten, diensten, ontwikkelingskansen en was het leven niet leefbaar. Zelfs de niches waren bepaald door de DDR-politiek.

Besluit

De DDR-staat had een grote invloed op de identiteit van haar burgers. Er ontstond een Ostidentität die bestond uit door socialisatie geïnternaliseerde eigenschappen, gewoontes, idealen, waarden en normen, zoals ideeën van gelijkheid; de verwachting dat de staat zijn burgers tewerkstelde, verzorgde en beschermde; gehoorzaamheid en conformiteit uit gewoonte; neiging tot informele contacten; waardering van sociale cohesie, samenwerking en wederzijdse hulp (vaak uit pragmatiek); sociale integratie via het economische systeem ... De constante westoriëntatie kon deze socialisatie niet verhinderen. Zij voegde enkel een 'westerse dimensie' toe, namelijk de verbinding van socialisme met het democratiebegrip en de focus op westerse materiële standaarden. Ook de interne migratie in de private niches stond de socialisatie niet in de weg.

Een versterkte Ostidentität en Ostalgie

Transformatie- en verenigingsproblemen na 1990

Een maand na de veertigste verjaardag van de DDR viel de Muur. Een klein jaar later werd Duitsland herenigd. In de euforische sfeer kwam de Ostidentität secundair te staan. Men leek zich op het Westen te fixeren. Verschillende politici en waarnemers trokken overhaaste conclusies. Zij leidden uit de omverwerping van de DDR-staat af dat er nooit een Ostidentität heeft bestaan of, indien wel, dat deze nu was verdwenen. Bovendien leek het er in hun ogen op dat er in korte tijd een omschakeling was gebeurd naar een 'Duitse westerse' identiteit. Dit was slechts schijn. Identiteit verandert niet van de ene op de andere dag. Het Oost-Duitse toejuichen van de vereniging en de open houding kwam vooral voort uit pragmatische, economische overwegingen. Met de eenheid verwachtte men dat er snel een materiële welvaart zou komen die gelijk stond aan het West-Duitse niveau. West-Duitse politici voedden die illusies met allerlei kortzichtige beloftes. Kohl profeteerde '*blühende Landschaften*' (bloeiende regio's) in het oosten van het land en sprak: '*Keinem soll es schlechter gehen.*' (Niemand zal het slechter hebben.) In dat irrationele klimaat was een deel van de latere ontgoocheling voorgeprogrammeerd. De Berlijnse historicus Heinrich August Winkler citeert in een interview met *Der Spiegel* Goethe waar die ooit zei: '*Begeisterung ist keine Heringsware, die man einpökelt für einige Jahre.*' (Enthousiasme is niet als een haring, die men kan pekelen voor enkele jaren.)⁴ En hij vervolgt: 'Het

charisma van dat ogenblik kon niet al te lang blijven duren. De ontgoochelingen waren voorgeprogrammeerd.'

Terwijl de Ostidentität eerder latent ageerde in de geïsoleerde DDR-samenleving, kwam er met de formele vereniging een directe confrontatie met de West-Duitse identiteit. De twee samenlevingsgroepen waren verwant in hun geschiedenis voor 1945 en in hun Duitse taal, maar in de veertig jaar lange socialisatie in de BRD en de DDR waren ze cultureel uit elkaar gegroeid. De muur tussen twee verschillende identiteiten viel letterlijk weg, waardoor men in een open veld tegenover elkaar kwam te staan. Voor het eerst sinds 1945 stond men terug oog in oog met de 'nationale verwanten' waarover men slechts vaag was ingelicht. Het is een universele maatschappelijke wet dat samenlevingsgroepen of culturen altijd met elkaar in debat zijn, in meerdere of mindere mate. In het Duitse debat merkte men de mentaliteitsverschillen die doorheen de decennia van scheiding waren gegroeid. Men vond van elkaar dat men veranderd was. In die maatschappelijke discussie verdedigde elk het eigen culturele kapitaal en in die verdediging en reactie kreeg de eigen identiteit scherper contouren. Men cultiveerde de eigen identiteitsfactoren. Tegelijkertijd schreef men identiteitskenmerken toe aan de andere groep. Er was met andere woorden een spontaan afgrenzingproces. Deze maatschappelijke logica bemoeilijkt de *innere Einheit* – als we daarmee een gelijkschakeling in waarden, normen en mentaliteiten bedoelen tussen West- en Oost-Duitsland.

Daarbovenop rezen verschillende transformatieproblemen. De hooggespannen verwachtingen van vele Oost-Duitsers sloegen al in de eerste maanden na de hereniging om in totale ontuchtering. Wat men wel had verwacht, kwam er niet en kon er de facto niet komen. Daarvoor waren de verwachtingen gewoonweg te naïef, te veeleisend. Wat men helemaal niet had ingecalculeerd, kwam er wel: een allesomvattende transformatie van de Oost-Duitse samenleving naar West-Duitse norm, met implicaties zoals verlies van gewoontes, kwalificaties en zelfwaarde. West-Duitse politici startten meteen na de vereniging een groots politiek-institutioneel, economisch en sociocultureel hervormingsproces in het oosten van het land. Daarbij was de unilaterale gedachte belangrijk. De BRD had zich in de veertig jaar tweedeling tot hét politieke en economische succesmodel ontpopt. Daarom kon een transformatie van Oost-Duitsland enkel plaatsvinden via een complete transplantatie van hun *ready-made state*. Alles wat nodig was, was reeds aanwezig en uitgetroefd in West-Duitsland. In het oosten zou dus alles, in het westen niets veranderen. En alles veranderde in het oosten, maar veelal in negatieve zin.

Door een uitgeputte en verouderde DDR-industrie (die niet concurrentieel was in een vrijmarkteconomie), een kortzichtig federaal economiebeleid en een algemene recessie in 1992-1993 kwam het in Oost-Duitsland tot de grootste ineenstorting van een industriële productie in vreedstijd. De werkloosheid schoot omhoog naar de huidige 20 procent, dubbel zo hoog als in West-Duitsland. Vooral vrouwen, jongeren en ouderen werden getroffen. Hoewel de persoonlijke economische situatie op vele vlakken sterk verbeterde, bleven de Oost-Duitsers ontevreden. De reden

Het 'verkeerslichtenventje' kreeg een cultstatus.
Bron: <http://de.wikipedia.org/wiki/Ampelmännchen>,
laatst geraadpleegd op 01/12/2009

daarvoor lag bij de ervaring van een 'relatieve deprivatie'. Ze vergeleken hun leven niet meer met dat in de DDR, maar met dat van de West-Duitsers. In dat opzicht stoorden vele Oost-Duitsers zich aan het feit dat de beloofde gelijkheid van materiële leefomstandigheden uitbleef. Inkomens en familiale vermogens bleven ongelijk. Recente prognoses gaan ervan uit dat die gelijkschakeling vóór 2020 niet realiseerbaar is.

Na 1990 kwam er een transplantatie van economische instituties, expertise, modellen en elites van West- naar Oost-Duitsland. Bedrijven kwamen slechts voor 5 procent in handen van Oost-Duitsers; de rest ging naar West-Duitse (85 procent) en buitenlandse ondernemers (10 procent). Nu nog altijd blijft de aanwezigheid van 'westexperten' opvallend. Op bestuurlijk vlak verdwenen bijna alle DDR-instituties of werden ze naar westelijk model omgestructureerd. Oostpartijen fuseerden met de West-Duitse zusterpartijen, waarbij die laatsten aan de touwtjes trokken. Op nationaal niveau is er zowel in de Bondsdag als in de regering een ondervertegenwoordiging van Oost-Duitsers. Op het regionale niveau van de *Länder* is de verhouding evenwichtiger, maar ook daar zijn West-Duitsers in grote getale aanwezig. Openbare diensten, administraties, sportclubs, ondernemingsraden en andere instellingen werden omgevormd onder leiding van West-Duitse of buitenlandse 'constructeurs', terwijl de rol van de Oost-Duitsers werd gereduceerd tot volgzame stagiairs die zich de nieuwe procedés moesten toe-eigenen.

De psychosociale impact van de transformatie op het eigen leven was onverwacht verstrekkend. De allesomvattende herstructurering van de Oost-Duitse samenleving naar westerse normen, zonder veel inlevingsvermogen, had zeer ingrijpende implicaties voor het opgebouwde sociocultureel kapitaal. Waarden, idealen, denkpatronen, gewoontes en verwachtingen die men door dagelijkse ervaring had geïnternaliseerd tijdens de DDR-periode, gingen verloren of kwamen onder druk. Na de

vereniging veranderde de dagelijkse leefwereld van de Oost-Duitsers drastisch, te drastisch. De in een kapitalistische markteconomie gangbare concurrentie, een *time is money*-sfeer en de prestatiedrift verdreven de sociale cohesie in bedrijf en samenleving. Tegenover collectieve interesses kwam er nu meer individualisme en materialistisch bezitsstreven. Het sociale kapitaal dat centraal stond in de DDR maakte plaats voor economisch kapitaal. Bedrijven werden herleid tot productieplaatsen die afstandelijker, rationeler en hiërarchischer werden georganiseerd.

In plaats van een relatief egalitaire DDR kwam er nu een *Zielgesellschaft* (een samenleving waar het doel centraal staat), door critici ook wel *Ellbogengesellschaft* genoemd. De prioriteit ligt bij geld en carrière. Onderscheid vervangt gelijkheid. De markteconomie differentieert en selecteert, waar dat voorheen minder het geval was. Terwijl organisatietalent, eigen initiatief en risicovol ondernemen niet mogelijk waren in de DDR, worden ze nu essentieel. Terwijl vroeger aanpassing, gehoorzaamheid en zelfverloochening condities waren om carrière te maken, zijn die eigenschappen nu vooral hinderlijk voor promotie. In de DDR kon men producten en diensten verkrijgen door persoonlijke communicatie. In het nieuwe systeem was er weinig plaats voor zo'n gevals specifieke oplossingen. Ook werden 'de sociale kaarten herschud'. Zo ontstonden 'onbekende' gevoelens van persoonlijk falen, jaloezie, benadeling ... Vrouwen moesten voor een deel hun moderne, geëmancipeerde positie weer inleveren. Ze werden teruggekatapulteerd naar hun domestieke rol. Dat lag hoofdzakelijk aan twee factoren. Ten eerste werden ze harder dan de mannen getroffen door werkloosheid of werkten ze nu slechts deeltijds. Door die uitsluiting uit de arbeidsmarkt kwamen vrouwen terug 'vrij' voor gezinszorg. Ten tweede zorgde de sluiting of privatisering van de kinderzorg ervoor dat zorgfuncties naar de familiesfeer terugkeerden. Mannen werden opnieuw broodwinners, vrouwen opnieuw huisvrouwen. De financiële privileges voor getrouwde vrouwen en weduwen, zoals die wettelijk werden ingesteld in het federale welzijnssysteem, versterkten deze hertraditionalisering. Een andere opinie wijst erop dat de vrouwen na de *Wende* meer persoonlijke vrijheid kregen.

Het wegvallen van de staatszorg contesteerde de gewoonte van een hoge staatsverwachting. Sociale zekerheid, in de brede betekenis, werd niet langer gegarandeerd door de staat. Die zorgde niet meer dat iedereen tewerkgesteld was – behalve wat de uitzonderlijke werkprogramma's betreft. De werkwillende moest naar de arbeid toe via sollicitatie, prestatie en concurrentie. De nieuwe individuele mogelijkheden werden niet als bevrijdend ervaren, maar als risico's die tot dan niet werden ervaren. Lothar de Maizière stelde in 2004 in een interview in *Der Spiegel*: 'Lange tijd draaide alles uitsluitend rond de vraag: "Hoeveel vrijheid heeft een mens nodig?" Nu vragen we ons af: "Hoeveel vrijheid kan een mens die in heel andere omstandigheden is opgegroeid, die steeds geleid werd, verdragen?" [...] Denk aan Mozes. Toen hij zijn volk Israel uit gevangenschap wegvoerde, wilden de mensen halfweg rechtsomkeer maken. De mensen vroegen aan Mozes: "Waarom heb je ons dit aangedaan? In gevangenschap hadden we altijd eten en hadden we een dak boven ons hoofd." Zo is de situatie momenteel in Oost-Duitsland.' Uit opi-

niepolls blijkt dat Oost-Duitsers overwegend positief staan tegenover een sterke staat. Een als beklemmend ervaren vrijheid kwam er ook op het vlak van levensbeschouwelijk pluralisme. Fritze schrijft: ‘De heterogeniteit aan meningen en visies is voor iemand die onder de omstandigheden van een wereldbeschouwelijk monisme is gesocialiseerd, niet gemakkelijk in zich op te nemen. Pluralisme beleeft men als onoverzichtelijkheid en willekeur.’ De socialistische ideologie bevredigde onbewust een behoefte naar oriëntatie en eenduidigheid. Nu ging de *Normsicherheit* verloren.

De tot dan niet ervaren werkloosheid van lange duur was een psychologische dreun voor veel Oost-Duitsers, te meer omdat werk een centrale rol had in de vroegere samenleving. Niet enkel het werken zelf werd verstoord, maar ook alles wat erbij kwam: kwalificaties, ervaring, de sociale functie, het gevoel nuttig te zijn. De transfer van instituties, elites en kennis deed de kwalificaties van de Oost-Duitsers teniet. Van de ene op de andere dag was men wederom in lering; volwassenen werden terug scholieren die zich de ervaring van anderen moesten toe-eigenen. Er moest een aanpassing komen vanwege de Oost-Duitsers aan de West-Duiters, niet andersom. De kunstenares Barbel Bohley protesteerde in de *New York Times* (1992): ‘Wanneer we vroeger de vraag stelden waarom dingen zo moesten worden gedaan en niet anders, kregen we te horen: “Omdat ze het in de roemrijke Sovjet-Unie ook zo doen.” Sinds de hereniging krijgen we te horen dat we alles op de West-Duitse manier moeten aanpakken.’ Dat geklaag werd luider toen bleek dat een overdracht van West-Duitse succesformules niet zomaar mogelijk was in de nieuwe *Länder*, bijvoorbeeld wat de werkgelegenheidsplannen betrof. De ervaring die men in de oude BRD had opgedaan, kon niet zomaar overgeplant worden. En bovendien raakten die ‘succesformules’ zelf al achterhaald in een klimaat van opkomende globalisering. De Duitse historicus en journalist Winfried Dolderer meent: ‘Achteraf bekeken had men de kans van de hereniging moeten aangrijpen om ook West-Duitsland grondig te hervormen.’ Geluiden in die richting – ook wel de ‘*Dritter Weg*’ genoemd – onder andere van groepen als Neues Forum, Bündnis 90 en de PDS, maar ook vanwege West-Duitse intellectuelen, kregen evenwel nooit gehoor.

De Oost-Duitsers hadden door de transformatie van hun samenleving een sterk gevoel van desoriëntatie en *Heimatlosigkeit*. Men voelde zich een vreemde in eigen land. Rainer Eppelmann verwoordt deze desoriëntering met een originele metafoor. ‘Wij, Oost-Duitsers, zijn in oktober 1990 ingetrokken in het gemeenschappelijke huis; de meeste burgers uit de Bondsrepubliek zijn er opgegroeid. Zij kennen de indeling en de inrichting van het huis. Terwijl de nieuwe huurder nog zijn weg moet vinden naar de keuken en bijvoorbeeld nog koffie moet leren zetten (hij kijkt in de kasten waar de filterzakjes en de gemalen koffie staan), heeft de West-Duitser zijn eerste kop koffie al lang uitgeschonken en geniet hij van het heerlijke aroma.’ Het geloof van gisteren was ontmaskerd als een illusie. Zo zwart-wit was het in werkelijkheid niet, maar op die subjectieve manier werd het ervaren door vele Oost-Duitsers. De *Neuordnung* van het leven werd aangevoeld als een radicale *Umbruch*.

In het begin van de jaren 1990 kampten velen met *Wende-Stress*. De socioloog Wolfgang Schluchter meende: 'Men kan zich de veranderingen in het dagelijkse leven in Oost-Duitsland niet radicaal genoeg inbeelden. Zo goed als niets bleef nog zoals het vroeger was. Slechts zelden moet een bevolking een dergelijke radicale verandering, waarbij alles als het ware gesloopt wordt, verwerken.' Men ervaarde een *Kulturschock*. Deze existentiële onzekerheid leidde tot demografische ontwrichtingen. Opmerkelijk was vooral de daling van het geboortecijfer en een massamigratie, meestal van gekwalificeerde jongeren, vanuit Oost-Duitsland naar West-Duitsland en het buitenland. De leegloop van Oost-Duitsland blijft tot vandaag een groot probleem.

De ervaring van de relatieve deprivatie, verlies en de degradatie van kennis en ervaring zorgde voor een minderwaardigheidsgevoel. Dat werd uitgediept door een negativistisch DDR-discours vanwege de West-Duitse politieke en intellectuele elite, alsook de media. De DDR-staat, het kader waarin de Oost-Duitsers hun identiteit hadden gevormd, werd door een externe actor afgebroken als een dictatoriale *Stasistaat* en een *Unrechtsstaat*, vergelijkbaar met het naziregime. 'Als je uit de DDR komt, moet je wel schuldig zijn' leek het motto van de West-Duitse 'rechters'. De Oost-Duitsers zelf werden afgedaan als autoritaire en gehoorzame onderdanen zonder democratische gevoeligheden. De 'Ossis' waren racistisch, provincialistisch en achtergesteld. Ze waren blijven steken in de westerse mentaliteit ten tijde van de jaren 1950. '*Deutsch sprechende Polen*' werden ze minachtend genoemd. Dit eenzijdige, zelfs cultuurracistische discours, deed veel stof opwaaien in Oost-Duitsland. Dat de West-Duitsers zich de beoordeling van het DDR-verleden toe-eigenden, stootte op veel onbegrip. Hoe kon men uitspraken doen over een samenleving die men nooit had geobserveerd, laat staan meegemaakt? Het verleden kwam buiten het bereik te liggen van diegenen die het hadden beleefd. Men voelde het aan als een 'historisch-politieke kolonisatie'. Waar men zich bovenal aan stoorde, was de totaliteit en eenzijdigheid van de DDR-veroordeling. De voormalige DDR-bevolking voelde zich in zijn dagelijkse ervaring vergeten en gedegradeerd. Velen vonden dat zij een waardig leven hadden geleid in de DDR-periode. Dat werd nu gedevalueerd. Tweederde van de Oost-Duitsers meende in 1995 volgens *Der Spiegel* dat de berichtgeving over de DDR te negatief was. De PDS speelde in op die frustratie met de slogan 'Mijn leven begint niet in 1989'. Wolfgang Thierse pleit voor een gebalanceerde versie van het DDR-verleden: 'Het oordeel over het mislukte systeem van de DDR is tegelijkertijd ook een oordeel over de mensen die in dat systeem geleefd hebben, en over hun levensverhalen. Het vraagt een grote inspanning om een onderscheid te maken tussen die twee oordelen.'

Het oriëntatieverlies en minderwaardigheidsgevoel was groot. Men voelde zich – materieel en immaterieel – burgers van de tweede klasse. Sommigen zegden zelfs gekoloniseerd te zijn. Vele Oost-Duitsers raakten als het ware in een collectieve identiteitscrisis. Dit zette twee reactie- en compensatiemechanismen in werking: enerzijds een doorleven en manifestatie van de Ostidentität en anderzijds het verschijnen van een nostalgische dimensie in die identiteit.

Reactie en compensatie

In de veertig jaar DDR-socialisatie is onmiskenbaar een Ostidentität gegroeid. Ondanks de hereniging leefde die na 1990 door. Socialisatie spoelt nooit weg van de ene op de andere dag. Vier decennia ervaring in de geïsoleerde DDR-samenleving heeft sporen nagelaten. En die blijven. 'De mensen hebben de DDR wel weggevaagd, maar niet de waarden die ze zich in 40 jaar eigen hebben gemaakt.' De identiteit handhaafde zich niet enkel, ze versterkte en manifesteerde zich ook. Het maatschappelijke debat tussen de West- en Oost-Duitse identiteit, een logisch gevolg van de vereniging tussen twee mentaal van elkaar weggeëvolueerde bevolkingsgroepen, had in eerste instantie daartoe geleid. Maar het was vooral als reactie op de gevoelens van deprivatie, verlies, breuk en devaluatie dat de identiteit werd gecontesteerd en deze tendens van afgrenzing daardoor toenam. Naast de *Langzeitwirkung* van de socialisatie, kreeg de Ostidentität in de confrontatie met die transformatieproblemen dus een *Trotz*-dimensie: men zette zich af tegen de nefaste situatie die men in het nieuwe Duitsland ervaarde en koesterde de 'eigen' waarden, eigenschappen, idealen ... Wie veel van het socialistische gedachtegoed verinnerlijkte, greep daar logischerwijze naar terug bij een slechte ervaring met het kapitalisme. Het is deze huidige dynamiek die een motor is van de Ostidentität. De onderzoeker Gaumann meent terecht: 'Terwijl de nawerkingen van de DDR-maatschappij over generaties heen geleidelijk vervagen, blijven de tegenwoordige ervaringen een sterke kracht behouden om dat Oost-Duitse *Sonderbewußtsein* te doen voortleven.'

De opiniepolls zijn interessante indicaties. Oost-Duitsers prefereren gelijkheid boven vrijheid. Gelijkheid wordt dan niet begrepen als kansengelijkheid, zoals in het liberalisme, maar als sociale gelijkwaardigheid, rechtvaardigheid en gelijkberechtigting. Opvallend is de 'modernere' houding in Oost-Duitsland tegenover de positie van de vrouw. Ook hebben de Oost-Duitsers een affiniteit met het sociaal-collectieve, met ideeën van gemeenschap en collegialiteit. Ze verkiezen nog altijd een maatschappij waarin het leven zeker en geregeld is; ze willen een verzorgende *Sozialstaat*. Recht op werk moet volgens hen ook in de markteconomie mogelijk zijn. Het democratiebegrip is anders dan in West-Duitsland. In plaats van een representatieve democratie, verkiezen ze een vorm met hoge burgerparticipatie. De meesten vinden – ook vandaag nog – dat het socialisme een goed idee is, maar slecht werd uitgevoerd. Vele Oost-Duitsers identificeren zich ook tamelijk sterk met de regio Oost-Duitsland.

In het begin van de jaren 1990 kreeg deze versterkte Ostidentität een nieuwe dimensie bij. Er groeide een nostalgie in Oost-Duitsland, ook Ostalgie genoemd. Oost-Duitsers verlangen niet terug naar de DDR met de wens dat alles beter zo gebleven was of terugkwam. We mogen niet letterlijk spreken over een 'DDR-nostalgie' of 'nostalgie naar de DDR', hoewel velen dat toch doen. Het ging wel om een weemoedige terugblik naar bepaalde aspecten, waarden en verworvenheden in het dagelijkse leven in de DDR-periode. Deze nostalgie ontstond omwille van dezelfde rede-

nen die aan de oorzaak lagen van de persistentie en manifestatie van de Ostidentität. Deprivatie lokte een vergelijking uit tussen de toestand in het nieuwe Duitsland en die in de DDR, waarbij de laatste er vaak beter uitkwam. Breuk en verlies ontlokten weemoed naar de teloorgegangene waarden en gewoontes. Het verleden kwam door de huidige problemen in een positiever licht te staan. Uit enquêtes blijkt dat Oost-Duitsers vooral nostalgisch terugkijken op de sociale sfeer, de sociale zekerheid, de hoge tewerkstelling, het gelijkheidsidee en de staatsverzorging. De weerstand tegen het demoniserende discours tegen de DDR zorgde voor het omgekeerde fenomeen: een positieve herinnering. Men kreeg het gevoel dat met de ondergang van de DDR ook hun verleden en identiteit verloren ging. De nostalgie trok dat enigszins recht als ware het een soort zelftherapie. Wolfgang Thierse: 'Met de herinnering aan hun levensverhaal – voor zover ze er überhaupt nog aan willen terugdenken – proberen de Oost-Duitsers moeizaam stand te houden tegen een toenemende vervreemding van die levensverhalen, in een sfeer van uitgesproken, duidelijke en scherpe meningen over de DDR.' Drie vierde van de Oost-Duitse bevrageden in een *Emnid*-onderzoek (1995) was akkoord met de stelling 'Ik kan trots zijn op mijn leven in de DDR, want ik heb er het beste van gemaakt.' De nostalgie vervulde een centrale functie binnen de Ostidentität: ze gaf die mede vorm, bepaalde het karakter ervan en versterkte haar.

De nostalgie naar de *Alltagskultur* van de DDR werd al vlug gecommercialiseerd. In 1990 waren bijna alle DDR-symbolen en producten verdwenen. Alles wat uit de DDR kwam, leek toen slecht. Na enkele jaren kwam er een rehabilitatie. Men kocht massaal Ostproducten aan. Met reclameboodschappen als 'Hoera, ik leef nog!' en '*Aus dem Osten, daher gut*' beleefden DDR-sigaretten, Club Cola, wasproducten, koffie ... een enorme revival. De Trabant en de *Ampelmännchen* werden cultsymbolen. Restaurants en hotels probeerden klanten te lokken door te verwijzen naar het verleden: 'Eten en drinken zoals in Erichs tijden, alles aan lage prijs, bijna zoals toen', klonk het op een reclameplakkaat van een herberg. Er kwam zelfs een Ostalgiehotel, waar men z'n geld moest omwisselen voor DDR-marken en zoals vroeger reisformaliteiten moest invullen. Er werden Ostalgieparty's georganiseerd, een mengeling van carnaval en revivalparty's. De gasten trokken DDR-kleding aan, de ruimte was versierd met DDR-propaganda, portretten en vlaggen. Men zong er schlagers en popsongs uit de DDR, socialistische hymnen en arbeids- en strijdliederen. Op een zeer bombastische manier herdacht men de DDR. Op het internet is er een heel DDR-netwerk tot stand gekomen met talloze forums en webpagina's. Na het succes van de bioscoopfilm *Good Bye, Lenin!* volgde in 2003 een hele resem televisieshows waarin de DDR in het centrum stond van oppervlakkig entertainment. Het podium was volledig in DDR-stijl ingericht, *Trabis* rolden door de studio, alles was versierd. In dat kader kwamen anekdoten aan bod over het verleden. Daarnaast bestaan er films (*Sonnenallee, Die Unberühbare ...*), cd's, boeken, cafés met DDR-namen, gezelschapsspelletjes ... In Berlijn richtte men ook een klein DDR-museum op. Er worden DDR-documentaires getoond, je kunt flarden van oude radioprogramma's herbeluisteren, kledij aantrekken, een Stasispion

‘spelen’, in een Trabantje zitten ... Eén ruimte van het museum is volledig ingericht als een woonkamer uit de tijd van de DDR. De DDR werd onderwerp van amusement en kreeg een exotisch clichématig karakter. Tot nu toe blijft de Ostalgie manifest aanwezig in Oost-Duitsland.

Wellicht zal het pas vervagen indien de Oost-Duitsers zich beter geïntegreerd weten in de markteconomie en de democratie. Blijft de ervaring van deprivatie en devaluatie bestaan, dan blijft de DDR aantrekkelijk en kan de romantisering zelfs toenemen.

Conclusie

Het contrast tussen de *Poesie des Anfangs* en de *Prosa des Alltags* is slechts een kwestie van tijdsperspectief. Interpreteert men 1989 als een *Stunde Null*, waarbij de recente DDR-geschiedenis werd weggevaagd door de vreedzame revolutie, dan verschijnt de euforie van toen als een uitdrukking van een Duits gevoel, van een onvoorwaardelijke steun voor de hereniging. Dan verschijnt de ontnuchtering als gejammer, de Ostidentität als een verrassende exotische vondst en de nostalgie naar de gediscredeerde DDR als iets onbegrijpelijks. In een dergelijk perspectief is het contrast helemaal niet onlogisch. Maar net hier wringt het schoentje. 1989 was geen einde, noch een begin. Er was een Ostidentität ontstaan in de DDR-periode. Die werkte door na 1990 én werd verstrekt onder invloed van de transformatieproblemen. De Ostalgie verscheen als een uitdrukking van ontevredenheid, ontgoocheling en de ontwikkelde Oost-Duitse mentaliteit. Vaak hoor je in Oost-Duitsland: ‘*Nicht alles war gut, aber vieles war besser.*’

Voor alle literatuurverwijzingen, verwijs ik de lezer naar mijn masterproef: Korneel DE RYNCK, ‘*Nicht alles war gut, aber vieles war besser.*’ Een verklaring van de Ostidentität en de nostalgie naar de DDR in het huidige Oost-Duitsland (1990-2008), K.U.Leuven, 2008.

- (1) De bedenkers en aanhangers van die situatiewaardering zijn onder andere Gaumann, Hepp, Hofmann, Pickel, Polack, Jesse, Schröder, Veen en Boterman.
- (2) Greiffenhagen, Kaase, Bauer-Kaase en Fuchs zijn onderzoekers die voor de socialisatiewaardering kiezen.
- (3) Verschillende auteurs verkiezen een combinatie van beide hypothesen. Gensicke pleitte voor een ‘situatiewaardering-socialisatorische verklaringsslijn’. Grix en Cooke menen: het is de verwevenheid tussen de periode voor en die na 1990 die heeft geleid tot een politieke en culturele identiteit in Oost-Duitsland. Ook anderen zijn van die mening, zoals Fritze, Hofmann, Hough, Jacobs, Misselwitz, Kollmorgen, Westle, Arzheimer en Klein. Verder dan de suggestie kwamen ze nauwelijks.
- (4) Uit het gedicht *Frisches Ei, gutes Ei* van Johann Wolfgang von Goethe.